

Bod Péter Szent Hilariusának forrása.

Irta: DR. CSÚRY BÁLINT.

A *Szent Hilariusról*, e méltatlanul feledésbe merült, a maga idejében igen népszerű népkönyvről gyakran esett szó az irodalomban. Életírói, tanulmányozói kellőképpen méltatták értékét.¹⁾ Haraszi rámutat arra is, hogy egyik-másik találósmeséje a nép ajkára is átment (Figyelő IV. 26). Ehhez pótléku megemlítjük, hogy Göcsejben egyik lakodalmi ceremónia alkalmával Bod Péter Szent Hilariusából származó találósmeséket: adnak föl a menyasszonyért jövő násznépnek (*Gönczi Ferenc: Göcsej*, 343. l.).

E népszerű, félig humoros, félig komoly könyv forrását az irodalomtörténet a német irodalomban keresi,²⁾ de eddig még nem sikerült megtalálnia.

Az alábbiakban részletesen ki fogjuk mutatni, hogy a *Szent Hilarius* egy német találósmese gyűjteményen alapul, melynek szerzője *Heidfeld János* ebersbachi prédikátor *Szenczi Molnár Albert*nek bizalmas barátja volt, kivel Molnár levelezésben is állott s művéhez: a *Sphinx theologico-philosophica*-hoz adalékokat is küldött. Molnár adalékait a *Sphinx* 5. kiadásától kezdve (1608.) *Analecta aenigmatica* cím alatt a mű függelékében találjuk meg.³⁾ *Heidfeld* fenti művének három kiadását ismerem: a 2-ikat (Herborn, 1602), a 6-ikat (Herborn, 1612) és a 8-ikat (Herborn, 1621). A kilencedik kiadása 1631-ben jelent meg Herbornban. A műnek ez a kiadása volt meg *Bod Péter* könyvtárában.⁴⁾ Sajnos, a 9-ik kiadáshoz, mely kétségtelenül közvetlen forrása volt *Bod Péter*nek, hozzáférni nem tudtam s így a *Szent Hilariust* csak a 8-ik kiadással hasonlíthattam össze: *Octavum renata, renovata, ac longe ornatius etiam, quam unquam arntea, excul-ta SPHINX THEOLOGICO-PHILOSOPHICA. Authore JOHANNE HEIDFELDIO, Ecclesiaste Ebersbachiano. Herborn, 1621. 8 r. 1339. l.*

¹⁾ *Haraszi Gyula: Szent Hilarius. Figyelő*, 1878. 23–28. l. – *Imre Sándor: A néphumor a magyar irodalomban. Budapest*, 1890. 99–101. l. – *Szigetvári Iván: Bod Péter, mint versíró. I. Közl. 1912. 395. l.* – *Mikó Imre: Bod Péter élete és munkái. Pest*, 1862. – *Sámuel Aladár: Felsőcsernátoni Bod Péter élete és művei. Budapest*, 1899.

²⁾ *Haraszi*, i. m. 24. l. – *Pintér Jenő: A magyar irodalom történetének kézikönyve. I. k. 250. l.*

³⁾ *Hermann Antal: Szenczi Molnár Albert három problematikuss művéről. Figyelő, XXII. 321–328.*

⁴⁾ *Br. Badvánszky Béla: Bod Péter könyvtárának jegyzéke. Magyar Könyvszemle 1884. évi folyam, 69. l.* – A könyv címe a jegyzékben hibásan van feltüntetve: *Sphinx Theol.-Philolog. Heidfeld Herm.* Az utolsó szó nyilván *Herborn*t, a kiadás helyét akarja jelölni.

A *Sphinx theologico-philosophica* egy, a 17–18. században igen népszerű, mulattatva tanító irodalmi műfajnak a terméke. E műfaj fogalmi körök szerint csoportosított találós kérdéseikbe foglalja a Biblia és a vallás egyes témáit. Sokszor azonban a tudomány többi területeire is kiter s elmutató modorban egész kis enciklopédiát tár az olvasó elé. E műfaj eredeti, tiszta formájában áll előttünk *SAXEN MIHÁLY Geistliches Raetzelbuechlein* című gyűjteményében.⁵⁾ Szerkezete teljesen egyezik a hasonló természetű munkákéval, így a *Sphinx-szel* és a *Szent Hilarius-szal*. Csakhogy *SAXEN* munkája még tisztán vallásos jellegű. Világi forrásai nincsenek s a kérdésekre a feleletet mindig a bibliából citálja. Nyilvánvaló, hogy Bod közvetlen forrása: a *Sphinx* nem egyéb, mint egy ilyen szerkezet elvilágiasodása. A *Sphinxhez* hasonló tartalmú gyűjtemény lehet a Harasztitól említett *Weber Ádámnak Centum fontes* című munkája is (Nürnberg, 1685).

A találós-kérdés forma különben nagyon divatos volt más e korbeli kuriózum- és anekdota-gyűjteményekben is. Ilyen formájú pl. *SCHREGER ODILO* benedekrendi páter *Studiosus Joviális* című gyűjteményének jó része (München und Stadt am Hof, 1749). Tréfás találós-kérdés formában ad elő igen sok szellemes kuriózumot *Germanus Wahrheit, Veritatis Studiosus* álnevű írónak ez időből való *Schola Curiositatis, sive Antidotum Melancholiae Joco-Serium* című munkája is (3. kiadása megjelent *Eben im Jahr als dieses noethig war*).

Az alábbiakban *Bod Péter* szövegét forrásának: *Heidfeld János* Sphinxének megfelelő helyeivel párhuzamba állítva mutatom be, hogy Bod feldolgozási módja világosan szembe tűnjék. A *Szent Hilarius-nak* az 1768-iki 3-ik kiadását használom. Ilyen kettő is van: egy *hely nélkül* es egy Nagyenyeden jelent meg. A kettő közül az enyedi kiadásra hivatkozom. A Bod szövege előtt levő szám a találóskérdés számát, a *Heidfeld* szövege előtti szám pedig a *Sphinx* 8-ik kiadásának lapszámát jelzi.

1. *Mitsoda az ISTEN?* Ha kérde ki, és mi az ISTEN? Így szól Tzitzeró, Simónidessal felelek; a'ki erről megkérdeztvén Hieró Fejedelemtől, egy napot kért a' gondolkodásra, azután kettőt; azután pediglen többet, ezt az okot adván tselekedetének, mert mennél többet elmélkedik az ISTENről, annál inkább nem tudja.

3. *Mitsoda leg-régibb?* Az ISTEN; fíiért soha nem kezdett lenni; mindenek pedig eredeteket Ő-tőlle vették.

4. *Mitsoda leg-jobb?* Az ISTEN; Felette fősvény az, a' ki ezzel a' jóval be-nem telik.

60. De Deo loqui... periculosum est... ut probe admodum Simonides poeta sapientissimos docuit (Cicero, lib. 1. de Natura deor.) Nam cum ab eo tyrannus Hiero quasisset, Quid aut qualis esset Deus, deliberandi causa sibi unum diein postulat. Cum idem ex eo postridie quaereret, biduum petivit. Cum saepius duplicaret numerum dierum... Hiero quaereret, cur ita faceret? *Quia, quanto, inquit, diutius desidero, tanto mihi videtur res obscurior.*

16. *Itaque quid omnium est antiquissimum?* Respondet Thales Milesius, DEUS.

17-18. *Quodnam summum bonum?...* Nimis avarus est, cui non sufficit summum hoc bonum nimirum ipse Deus.

⁵⁾ Wittemberg, 1596. György Lajos szíves közlése.

5. *Hol volt ISTEN mikor Világ nem volt?* Ő-magában. Kérdetvén az együgyü Keresztyén a' Filosofusoktól, *Hol legyen az ISTEN?* Mond-meg te elsöben, azt felelte, hol nintsen? Mindenütt vagyon véghetetlen erejével; sehol sints testi-képen.

8. *Mitsoda Városban volt az Isten lakos 's mintegy földi 'sellér?* Jérusálemben, a' hol tüze és kementzéje volt, a' hol a' szállás a' szállótól igen ditsös-ségessé lett.

23. *Mire való a' templomok tetején a kakas?* Hogy midön látják a' bünösök, emlékezzenek meg arról, hogy a' kakas szóra a' KRISTUS-t meg-tagadó Péter meg-tért; ök-is térjenek-meg 's kegyelmet nyernek. A' Proféták' és Apostolok' irásokban gyönyörűséges kakas-szó ez: Serkeny-fel te ki aluszol és kelly tel az halálból, és meg-világosodik néked a' KRISTUS.

60. *Mennyire esik Nap-kelet Nap-nyugottól?* Egy napi járó föld, mert a Nap reggel fel-kél mint a' Völegény az ágyából 's odaérkezik.

61. *Mennyire esik az Ég a' Földtől?* Mondják a' tsillagokba nézők, hogy a' tsillagokig 17269660 mért-földni magosság vagyon, ...*De kitsoda mérte meg arasszal az Egeket?*

64. *A' Föld hol magasabb az Égnél?* A' hol a' KRISTUS' Teste vagyon minden Egeknek felette.

78. *Mi igen tsudálatos az Emberek között?* Az emberi ábrázat; mivel; ennyi ezernyi-ezer Emberek között, két-töt nem lehet találni, a' kik között semmi különbség ne legyen; hanem mindenben légyenek egyenlök.

72. *Mitsoda a' teremtett dolgoknak Summájok?* Az Ember, a' kit kis Világnak-is neveznek, ...*Homo omnis creatura*, az Ember minden teremtett

22. *Ubinam fuit Deus antequam mundus conderetur?* Augustinus... ita respondit: *Deus in se kabitabat...* Christianus quidam philosopho interroganti, ubi esset Deus? aeutissime respondit: *Die tu prius, o philosopho, ubi non sit?* Ubique est et nullibi: nullibi circumscriptive et definitive, ubique repletive.

22. *Quaenam ea urbs, in qua ipse Deus habitator, et quasi civis inquilinus fuit?* Sancta civitas Hierosolyma... Ibi revera ignem et caminum habuit... Ubicunque habitat Deus, gloria est; gloriosum efficit quicquid inhabitare dignatur.

168. *Quare in turribus templorum crux, gestans gallum gallinaceum...?* Respondet grex Jesuiticus: Ut peccatores dum eminus crucem vident et gallum, memores peccati et poenitentiae Petri... excitentur ad similem poenitentiam, et in spem erigantur imperandae gratiae. S. Sanctus nobis quotidie cantat, dum voce in Prophetis et Apostolis sonante, quotidie ad poenitentiam excitamur... Surge, qui dormis et excitate, ut tibi Christus illucescat.

71. *Adumbra mihi, quanta sit distantia Orientis ab Occidente?* Iter unius diei. Sali enim quotidie istud spatium emetitur, et exsultat tanquam gigas decursurus viam suam.

73. *Quantum distat coelum a terra?* A centro terrae usque ad Lunam sunt milliaria Germanica 16340, et usque ad sphaeram stellarum fixatum 17269660... Deus est qui coelos spithama expandit.

1249. *Ubi terra altior est coelo?* Corpus Christi... supra omnes coelos exaltatum est.

1249. *Quid est maxime mirum, quod Deus fecit in parva re?... Facies humana:* quod nimirum inter tot diversissimos homines in mundo, inter tot millies millena millia nunquam repertiuntur duo homines in facie omnino similes.

358. *Quodnam est... compendium omnium creaturarum?* Homo in hoc universo est quasi centrum et epitome omnium creaturarum... Alia enim ani-

állat. Némely teremtett dolgok az Égen vágnak mint a' Tsillagok; némelyek a' levegő Égben élnek mint a' Madarak; mások a' Földön tsusznak, másznak; de az Ember mindenütt vagon: mert fejével a' Tsillagokra emeltetett 's néz, kezével a' levegő Égben leveg, lábával a' földre támaszkodott...

74. *Hogy veszik az emberek eredeteket?* (1) *Minerva*, a' mesés régiség szerint, a' *Jupiter* agy velejéből született. *Deukálion* és *Pirra* hátok megé hányták a' köveket, azokból lettek; de valósággal az első Ember Férjfi és Aszszony nélkül lett. (2) Az első Aszszony Éva, Aszszony nélkül. (3) A' KRISTUS Férfi nélkül. (4) Rend szerint születnek Férfitől és Aszszonytól... (5) Az ISTEN Ábrahámnak a kövekből-is Fiakat álíthat-elő...

75. *Hogy formáltatik az Ember?* Beszéli azt az emberi testnek feldarablóit, az *Anatomicusok*; de az Anyai méhben az alkalmatlan matériából minden kéz nélkül oly rendes mértékű emberi testecske, oly sok tagokban, hogy épüljön, tsont, in, ér, vér, hogy nevedjék; azt az Lélek hogy elevenítse, levegő Ég nélkül, étel ital nélkül annyi Hónapok alatt hogy éljen? ez *mirabilium mirabilissimum* tsudák-tsudája; senkinek elméje fel nem foghattya...

76. *Hány darabokból áll az Embernek teste?* Annyiból, a' menyi nap vagon egy Esztendőben 365. úgy-hogy ha Esztendőnként minden nap egy egy tagodért ISTENnek hálát adsz, kötelességedet tseleszed. Nintszen pedig egész testedben leg-kissebb izetskeis, a' mi néked tulajdonod volna; hanem mind az a' te Teremtő és Megváltó ISTENedé. *Nem ti magatokéi vagytok, árron vétettek.*

77. *Mind egy furmájuak-é az em-*

malia in singulis elementis vivunt singularia; *aquatilia* in aquis potissimum; *volatilia* in aëre; *quadrupedia* in terra. Ast homo fruitur omnibus et singulis. Capite perpetuo coelum conspicatur,... ambobus pedibus terrae possessionem custodit, duabus manibus inter utrumque... Quid multis? *μικροχρημοις* est, et quodammodo *Omnis creatura.*

359. *Quot módis Deus hominem producit?* Quatuor modis, ut docet Anshelmus. 1. Facit hominem sine viro et foemina, ut Adamum. 2. Producit hominem ex homine sine foemina, ut Evam. 3. Ex viro et femina, idque juxta communem naturae cursum. 4. De foemina sine viro, quo modo Christus natus est. 5. *Posset etiam ex lapidibus Abrahae filios excitare.* ...Porro, nugae et veterum fabulae sunt, e saxis projectis... homines esse productos, ut et *Minerva* e cerebro Jovis prognatam fabulantur. Sic *Fabula mendax Vic-turos lapides mundum sparsisse per amplum Deucaliona refert.*

360. *Multi etiam anxie inquirunt, quomodo fiat hominis structura... in utero materno, quid vero tibi videtur?* Dico ego cum Davide, *hoc esse miraculum ab omni hominum cognitione absconditum.* Dicunt quidem aliquid *Anatomici*,... quomodo sine plastae manu instrumentisque et penicillis infans efformetur, distinctis ossiculis, venulis, apta inter se decoratis compagine, pelliculis, membranulis... tam apte corpus digeratur... Nondum dixi summum... mysterium, quomodo animetur corpus. Non diem norunt, et product medici quadragesimum esse: at unde anima sit, nesciunt.

435. *Quot omnino membris hominis structura seu corpus constat?* Totidem, quot in anno sunt dies, nimirum 365. Quare si totum annum percurras et singulis diebus pro singulis membris... Deo gratias agas, feceris quod te decuerit... Nullum plane in tuo corpore habes membrum, quod tuum proprium sit. Omnia sunt Dei, tum ratione creationis, tum vel imprimis redemptionis jure. *Non estis vestri*, ait Apostolus, *quippe precis emti.*

399. Palam is (Plinius, Lib. 6. c.

berek?... Plinius különbözőknek írja. Néhol olyanok az északi tartományokban, hogy füleikkel mint valami lepedőkkel egészen befedezhetik magokat. Némelyek Indiában kutya fejűek; némelyek egy szeműek; némelyek csak szaglással élnek; némelyeknek csak egy lábuk vagy, de olyan széles talpok, hogy a' melegben hátokra fordulván 's talpokát a nap eleiben tartván az árnyékában tsendesen nyugosznak; némelyeknek nyelvek nintsen, másoknak ajakak; némelyeknek fejek, hanem a' melljeken vagy a' szemek.

79. *Mitsoda hibát talált Momus az Ember teste-állásában?* Azt nem szerette, hogy az Ember mellyén nintsen ablak, a' mellyen benézvén szívének minden gondolatit által láthatná. A' szemét is úgy szerette volna, hogy lehetne minden-felé forgatni. De erre nints szüksége, mert a' Bor az Embernek szívét gyakorta kívül fordítva és titkát ki-nyilatkoztatja. Mondják azt-is *hominis ingenium in oculis, loculis, et poculis elucet*. Megmutatja az Ember elméjét szemének járása, pénzél vásárlása 's pohár forgatása.

81. *Miről mondták azt: reggel négy lábon jár, az után hármon, délen kettőn, dél után ismét hármon, késő este négyen?* Értették az Embert, a' ki kezén lábán kezd járni elsőben; az után egyik kezével-is támaszta magát; Ember kort érvén két lábon jár; ha vénhedni kezd, támogatja magát a' páltzával; igen elvénhedvén a' két láb mellé két istápot vésszen 's a' képen mégyen.

82. *Miért vagy az Embernek egy nyelve, két füle?* Mert két annyit kell hallani mint szollani. *Légyen minden Ember gyors a' hallásra, késedelmes a' szollásra.* Azzal leg-hamarább vétkezik... Azért: *Nunquam lingua sonet, nisi cordis fune trahatur.* A' szívnek óra-lántza, szükség hogy a' nyelvet mozgassa.

83. *Mellyik tagja Embernek leggonoszabb?* A' nyelv, a' melly inkább meg-sebesít, mint az éles fegyver... Hármaz fegyver a' Rágalmazónak nyelve, a' melly megsebesíti a' szóllót,

30) dicit, in India esse homines caninis capitibus, quosdam odore vivere, quosdam unoculos. Panotti apud Scythiam esse feruntur, tam diffusa aurium magnitudine, ut omne corpus ex iis contegant. Quosdam, ait, singulis pedibus, et adeo latis, ut ubi se defendi a calore velint, resupinati toti inumbrentur; rursus alios lingua, alios labris carere; esse etiam, quibus nullum caput, sed in pectore oculi existant.

372. *...quid in hominis opificio potissimum desideravit Momus?... Et opus (illi) multo laudabilius visum fuisse, si fenestratum pectus fuisset, ut sciri posset, quid in lanimo quisque strueret. 2. Indignum illi visum fuit, oculos non fuisse ita collocatos, ut circumagi plane possint... Ad primum lepide respondet Plutarchus: ...*Vinum abunde nostra pectora recludit...* Sic alius quidem asserit, hominis ingenium in oculis, loculis et poculis elucere.*

370. *Quidnam est in orbe, quod quaternis primum pedibus inambulatur, inde tribus, duobus porro, atque mox tribus et postremo quaternis?... Oedipus aenigma solvit et de homine interpretatus est, qui inanis manibus ac pedibus repit, adultus ereetus incedit, ad senectam vergens pro tertio pede adhibet scipionem: postremum decrepita senecta duobus scipionibus, quatuor quasi pedibus, gradum facit.*

440. *Cur unam item habemus linguam, aures vero binas?* Quia duplo plus est audiendum quam loquendum, docente id nos Jacobo: *Omnis homo velox sit ad audiendum, tardus ad loquendum.* Nullum enim est peccati facilius instrumentum, nec crebrius. 441. *Nunquam lingua sonet, nisi cordis fune trahatur.*

441. *Quodnam in homine membrum optimum, cum pessimum esset?* Aesopus... respondebat linguam...

halgatót és a' kiről szól. A' Rágalmazónak a nyelvün ül az ördög, a' Halgatónak a' fülin, a' ki reá hadja annak a' szivén. *Osse caret glossa, perquam franguntur et ossa.* Noha a nyelvben nintsen tsont, még-is minden tsontot meg-ront.

85. *Mi az a' miről mondják; nintsen nem-is kívánom hogy légyen; de ha vólna nem adnám a' Dárius Kintséért?* Nem kívánod hogy fél szemed légyen; de ha a' vólna, nem adnád akármi Kintsért-is. Mert valamint a' nagy Világ nap nélkül setétes étszaka, azon képen a' kis Világ szem nélkül merő azon setétség és tudatlanság.

86. Mitsoda tagja az embernek drágább? A szeme;...

91. *Miről panasztak némely Emberek?* Méltatlan panasz, hogy az Oroszlán és Bial erővel, az Elefánt nagysággal, a' Szarvas gyorsasággal, az Madár könyüséggel, az Eb szaglással, a' Disznó hallással, a' Sas látással, a' Varjú étet hoszsúságával feljül mulják az Embereket. Meg-kellett vólna gondolni, (1) hogy az Ember mindezeket meg-haladja az egy okossággal,... (2) hogy az oktalan állatok az Ember' hatalma alá vettek, 's hasznára rendeltettek.

101. *Mitsoda az Emberben leg-tsudálatosabb? A' lelki-esméret, a' melly az Embertől soha el-nem marad... Vádlója ez az Embernek, 's tztítálja, hirtzolja az ítélőszékre. Bizonyosság ellene még pedig ezer tanú. Bíró még pedig tsalhatatlan. Tömlöttz, hóhér... Conscientia mille testes, mille exercitus contra nos, peccatorum codex etc.* A' jó lelki-esméretet pénzen nem lehet venni, költsön sem lehet kérni; de Séneka azt mondja, ha a' piatzon árulnák-is vásárost nem találna: a'

442. *Osse caret glossa, perquam franguntur et ossa.*

Utrumlinguae, an gladii, plage levior est? Gladii certe. Bernh. ait: *Triplex lancea est detractoris lingua, quae uno ictu tres confodit, dicentem, audientem et eum in fama, de quo detrahitur.* O venenata sagitta, tres penetrans, ut vere maiores nostri dixerint: *Detractor habet diabolum in lingua, auditor in aure, consentiens in corde.*

446. *Quid illud esse opinaris? Non habeo, nec habere velim, quod si tamen adsit, Non caream, Croesi si mihi dentur opes.* Nemo est, qui desideret esse luscus seu unoculus: at si sic usu-veniat, ut altero oculo privetur, eum qui reliquus est, majore habet in precio. ...*Ut enim sol Universi, sic oculus Microcosmi pars est gratissima. Ex-tincto sole omnia perturbantur: sic amissis oculis pedes, inutiles sunt, et manus et animus.*

446. *Quodnam preciosissimum est membrum?... Plato vocat... oculos esse humani corporis partem preciosissimam...*

373. *Sic queruntur porro et alii divinorum munerum iniqui aestimatores, quod mole corporis non aequum elephantos, velocitate cervos, levitate aves;... quod sagacitate narium nos canes vincant; acie luminum aquilae; spatio aetatis corvi. Scitissime Plutarchus ille Ethnicus: ...Non inest quidem nobis leonis robur etc., verum inest prodentia, ...qua unicuique istorum dominamur ad societatem, vertimus ad delicias, et utcunq; libuerit, versamus.*

374. *Quid maxime mirum in homine? Conscientia; quae divelli a nobis non potest, quae una et eadem in nobis singulis est accusatrix. Quoties enim illa ad Dei subsellia pertrahit, eadem est testis, eadem iudex, eadem tortor, eadem carcer...* 375. *Conscientia mille testes, imo mille exercitus contra nos. Conscientia peccatorum codex etc..... Bona mens nec commodatur, ait Seneca, nec emitur; et puto, si venalis esset, non haberet emtorem: at mala quotidie emitur. ...Nonnemo*

gonosz lelki-isméretet pedig pénzen-is meg-veszik az Emberek, jóllehet az olyan mint a' rövid és Keskeny ágy, mellyben a' fekvőnek soha nyugodalma nintsen.

102. Mire kell az Embernek nagyobb gondjának lenni? A' jó Lelki-isméretre; a' melly minden jóval, kegyelemmel 's gyönyörűséggel bővülő-ködő kies Paraditsom. Arany ágy, ISTEN udvara, Szent Lélek' Oltára, KRISTUS Temploma.

103. Mikor gonoszabb magánál a' gonosz ember? Mikor magát tetteti jónak; akar láttatni, de nem lenni jó...

109. Ki volt a' gyermekek között vén, a' vének között gyermek? Hermonogenes-ről írják hogy Ifju korában igen Bölts volt; úgy hogy XVIII. Esztendő korában igen elmés könyvet irt, de idősödni kezdvén elment az esze, halála után fel-bontották 's szörös volt a' szive. Messala Korvinus halála előtt két esztendővel mindeneiket el-felejtett, úgy Georgias Trapezuntius-is egy híres Görög Tanító.

110. Ki volt leg-erősebb az Emberek között? Sámson híressé tette a' Szent Irás, de Dávidot-is az Izraelbéli-Aszszonyok... Polidámásról úgy irnak, hogy a' kegyetlen bikának lábát megragadta, 's el-nem eresztette míg a' körmit a' lábáról le-nem rántotta: négy lövu kotsit midőn sebesen ment fél-kezével meg-tartott. Milót ha egy helyben meg-állott, senki ki-nem mozdította, a' mit meg-fogott kezéből ki-nem vehette. Egy Ókrót az Olympiai országos Gyűlésen elvitt szuszogás nélkül egy futamotni földre; ott az öklivel agyon ütötte, 's a' mi tudálatossabb azon nap egyedül meg-istette... Maksiminus Tsászár olly nagy testű Ember volt, hogy a' melly Arany-Karikát a' Felesége karjában viselt, ő az ujjában viselte.

ex Esaia malam conscientiam ait esse velut Stratum breve et angustum, in quo perquam incommode quispiam jaceat.

375. *Quid optandum maxime?* Bona conscientia. D. Aug. affirmat *lactitiam bonae conscientiae, paradisum esse, pollentem affluentia gratiarum et deliciarum*. Cui consentit illud Hugonis: *Conscientia munda templum est Christi, hortus deliciarum, aureum reclinatorium, aula Dei, habitaculum Spiritus sancti*.

566. *Malus bonum ubi se simulat, pessimus est.*

394. *Quis iile qui inter pueros senex, et inter senes puer vixit?* Hermonogenes, qui pubescens adhuc fuit doctissimus: nam anno duodevigesimo concinnavit artem retoricam, ... verum post mente lapsus est, anno 24... Mortuus dissectus est, et cor hispidum repperit... Sic Messala Corvinus ante biennium, quam moreretur, ita memoriam ac sensum amisisse legitur, ut vix paucula verba conjungeret. Nostro etiam seculo accidit, ut G. Trapezuntius, vir doctissimus, in senectute litterarum plane oblivisceretur.

402. Neque facta nobis desunt exempla, ut Samsonis... Quid memorem Davidem...

401. Idem (Polydamas) boum aggressus armentum, inibi taurum magnitudine insignem, ac praecipue ferum conspicatus, ex posterioribus alteram arripuit pedem, ... non dimisit, prius quam in eius manu unguam relinqueret. Quadrigas tota vi concitatas constanter retinuit. ...Milo..., dum constitisset, nemo vestigio educebat, malum tenenti, nemo poterat extorquere, in Olympia bovem per stadium represso anhelitu portavit, ictu pugni interfecit, totumque eodem die solus gravatim (mira res dictu...) devoravit... Maximinus Galenus Roman. Imperat. membris fuit adeo robustis et crassis, ut armillas conjugis, hoc est circum gemmis insignem, quo brachium cingebet ipsa, annuli loco pollicis induxerit.

112. *Ki volt az a' ki egyedül többet ért egy Tábornál?* Ez az erőtelenségek alá vettetett Illyés, a' kit az *Izrael szekérének* ' Lovagjának neveztenek, a' ki negyed-fél esztendeig egy tsep essőt, egy tsep harmatot meg-nem engede a' földre alá szállani; tüzet pedig az Égből szaporán botsátozott alá.

113. *Ki volt igen könnyű?* *Filétás-ról* a' Ptoloméus király tanítójáról írják, hogy ónot kötött a' sarkára, hogy a, szél el-ne ragadjá.

114. *Kitsoda a' ki soha sem nevetett?* ... *Sókrates* mindenkor egyforma ábrázattal volt változás nélkül. *Demókritus* mindent meg-nevetett, *Heráklitus* mindent meg-síratott.

116. *Mi az oka, hogy a' Férfi keres magának Feleséget, nem az asszony Férfjet?* Mert a' Férfi azt keresi a,' mit elvesztett, az ő oldala tsontját, a' mellyből az Asszony formáltatott. *Plátó* azt állatta 's még némelly eszelős 'Sidok-is, hogy régen egy test volt az, a' mi most kettő, a' Férfji és Asszony, 's azért kívánnának ismét egygyé lenni... De Móses ezt a' dolgot jobban tudja, a' ki úgy adja elő, hogy az Isten... A' Férfinak oldalából formálta az Asszonyt, hogy a' Férfji meg-ne utálná, hanem szeretné mint maga testét...

119. *Miért a' Férfiaknál kisebb okosságnak az Asszonyok?* Mert Éva Ádámnak nem a' fejéből, hanem az oldala tsontjából teremtett.

118. *Mi az oka, hogy az Asszonyok mindénkor többet vágnák mint a' Férfiak?... Talán az az oka hogy az Asszonyokat sequior sexusnak hívják, mivel az alább való dolgok mindenkor bővebben találtnak mint az drágábbak. 2. Mert minden bujdosás, táborozás, veszedelem a' Férfiakon fordul-meg; az Asszonyok pedig tsendességben élnek.*

403. *Cedo quid hoc hominis fuerit, qui... plus effecit, quam integer exercitus bellicus?* De Elia thaumaturgo isto dicitur, quod fuerit *currus Israelis, el equus(!) eius...* Idem tota trieteride, eoque anpius pluvias suspendit; idem etiam in coelo domimatus est, ignem inde tribus vicibus devocando.

405. *Cedo prodigiosam aliquam corporis levitatem?* Philetas Cous, Ptolomaei secundi praeceptor, tam tenui fuit corpusculo, ut pedum plantis ex plumbo pondus adjiceret, ne vi venti deturbaretur.

408. Tales erant Heraclitus et Democritus, quorum alter, quoties in publicum prodibat, flebat, existimans omnes humanas res calamitasos esse, et deplendas; alter ridebat... Socrates nec risit, nec flevit, quin uno semper eodem vultu visus est.

477. *Qui fit, ut vir quaerat uxorem, et non contra?* Vir quaerit id, quod amisit, hoc est costam in formatione foeminae sibi ademtam. Hinc amatorie Plato fabulatur, homines olim $\Theta\upsilon\nu\epsilon\iota\varsigma$ et geminos fuisse, ob idque hominem, id est, virum et mulierem, ut tesserae partes committi, et coalescere rursus tantopere cupere. Inter ipsos, etiam Hebraeos sunt, qui nugantur, initio creatum fuisse hominem duabus faciebus constantem... Sed Moses aliud docet, dum e costa viri foeminam aedificatam asserit... ut significaret, unam et eandem esse carnem, unum et idem os cum viro, ac proinde viri esse amare ac fovere uxorem, tonquam seipsum.

478. *Ingenium muliebri cur marium prudentiam non assequitur?* Idne tibi mirum videtur, cum ex costa exstructa sit Eva, non ex capite.

479. *Qui fit, ut foeminarum numerus mares ut plurimum superet?* ...*Sequiores sexum vocat Apulejus, deteriora sequuntur, meliora praecedunt.* Quidam id inde esse putant, quod in naturae universitate semper deterioram major fit affluentia, quam rerum preciosarum. Alii putant, id fieri propterea, quod foeminae a bellis, a peregrinationibus, ab omnibusque pe-

123. *Mitsoda az Aszszonynak legdrágább Jószága?* Vita pudica. A' szemérmetség; ez az erköltsnek gyémántja, a' tisztességnek szülő Anyja, az ártatlanságnak Mestere..., mely kedvessé teszi még ellensége előtt is.

127. *Mitsodás Feleséget kell venni?* A' régi Filozofusok úgy tartották; ha szépet vész közönséges léssen; ha rutát tsemer 's nagy tereh léssen. De én azt mondom: Te végy kegyesset...

130. *Kinek térszen kárt, a' ki tudja rosz Feleséget vészen?* Magának-is, de születendő gyermekeinek; mert a' rosz roszszul nevel gyermeket, 's félő béne-teljék: *Qualis erat Mater, Filia talis erit.*

131. *Mi szokott nagy ékességekre lenni az Aszszonyoknak?* A jól nevelt magzatok. Nagy Koronája volt azért egy *Kombe* nevű Leánynak, a' ki Férjhez menvén száz gyermeket szült: még nagyobb Margaréta Hollandiai Groffnénak, a ki 1276-dik Esztendőben egyszersmind annyi magzatokat szült, a' mennyi napok vannak egy esztendőben, az iaz 365, de fel-nem nevelhette, hanem vélek együtt egy nap meg-hólt...

132. *Mennyit szaporíthat egy Ember?... Artaksertesnek* vóltanak 115 Fiai, *Hieronimus*-nak az Arabsok Királyoknak hat száz Fiai sok Feleségeitől. *Prokulus* Tsászár pedig 15 napok alatt száz leányokat tett Anyák-ká, hát egész életében? *Ludovikus Vives* a' maga. idejében Spanyol országban mond olyan paraszt embert, a' kinek gyermekei az ő életében bétöltöttek száz házból álló Falut; a' kik egymás között immár az Atyafiságnak még nevezetét-is el-vesztették vólt... Az Egyiptomi Aszszonyok néha egy úttal szülnének hat gyermekeket-is. Vágynák olyan országok-is, a' mellyekben öt esztendős korokban az Aszszonyok el-kezdik a' szülést, de nyóltz esztendős korokban meghalnak.

133. *Félig Anyának kit mondanak?*

riculis, quae viros obire necesse est, tutae sint.

485. 503. *Qae dos matronis pulcherrima? Vita pudica.* Profecto castitate splendida ista morum gemma nihil est pulcrius;... omnis honesti consilii parrens est, magistra innocentiae, cara proximis, accepta alienis.

507. *Qualis uxor ducenda?* Si duxeris *χχλην* habebis *χοιτην*, si *αιοχηρα* ποιτην, ajebat olim Bias ille. 508.

Spiritus S. talem probat uxorem,... quam pietas, virtus, quam morum gratia format.

509. *Quid praeterea quis mali facit, ..si malam ducat uxorem?* Impiam et male educatam quicumque ducit, iniuriam facit liberis futuris. Tales enim fere solent esse liberi, dicente Domino;... *Qualis erat mater; filia talis erit.*

500. Combe puella in Euboea numerosae prolis mater fuit. Ea viro conjuncta centum liberos enixia dicitur.

499. Comitissa quaedam Hollandiae uno partu 365 infantes... peperit, quot scilicet dies sunt in anno (accidit anno sal. 1276), qui omnes baptizati sunt et postea mortui.

500. Artaxerxes centum et quindecim filios hiabuit. – Hieronymum regem Arabum sescentos filios ex pellicibus suscepisse. – E Proculo Caesare centum virgines intra dies quindecim foetum conceperunt. L. Vives vidisse in Hispania rusticum testatur, cujus liberi ipso superstite, pagum plus minus centum aedium complevissent, ut lagnationis nomina inter eos jam desinerent. – 501. Memoriae tradidit Aristotel. mulierem in Aegypto, uno partu quinque pueros enixam... 502. Perhibent etiam esse gentem feminarum, quae quinquennes pariant, sed ultra octavum annum vivendi spatium non producant.

502. *Quaenam matres dimidia tan-*

A' ki szüli, de tejével magzatját nem neveli. Két tej forrásokat adott Isten az Aszszonyoknak a' szivek körül, hogy könyörülök légyenek, és ez ő segítségük után siránkozó gyermekeiket táplálják... Ha a' ketske-fiat juh téjjel, a' bárányt ketske téjjel neveled; ennek gyapja kemény, amannak lágy lészen, olyan változást szerez az eledel, melly által neveltetik...

136. *Kiknek jelentette-meg ISTEN neveket minek előtte születnének; Vágnák illyenek haton mind nevezetes Emberek. Ismael,... Isák,... Iosiad,... Tzirus,... K. János,... IESUS, a ki örökké áldandó ISTEN.*

146. ... (a házasság) olyan, mint a' Varsa, mellybe a' halak, mellyek kívül vágnák bé menni kívánnak; a' mellyek pedig benne vágnák ki kívánnaknak.

147. *Honnan vagyon, hogy a' tudós Embereknek többire 'sémber engedetlen a' Feleségek? (1) Connubia fato obtingunt. ISTEN adja a' Feleséget, ut concionatores foris, habeant concionatrices domi: hogy ne tsak ők fedjenek másokat, hanem Feleségeik vessek szemekre az ő hibáikat. (2) Hogy a' házi keresztnek szenvedése alkalmatossabbakká tégye a' külső kereszt' hordozására. (3) Az-is meg-vayon, hogy szépet kívánnak szeretni. *Fastus inest pulchris sequiturque superbia formam.* A' szépséghez kevélység ragad, 's osztán lészen: *Foris Helena, intus Hecuba.* Szép Ábrázatu, darabos indulatu.*

148. *Mind illyenek-é? Közél sem. Názianzénus a' maga Annyáról azt írja, hogy az nem tsak segítője volt az ő Atyjának a' kegyességben, hanem tanítója is. Plinius azzal ditséri Feleségét, hogy szintén ugy tanul mint ő, s néki ösztön gyanánt vagyon a szorgalmatosságra.*

154. *Mitsoda Szüzet kell szeretni a' Tanulóknak? Názianzénus Gergely azt írja magáról: Áthenásban tanulókorában el-a.luván, két igen szép Leány ült álmában melléje; mellyen ő*

tum ex parte matres sunt? Quae lacte nutricum, non proprio alunt liberos... Duo fonticuli lactis sunt ex corde quasi profluentes ad lactandam sobolem... Si ovium lacte haedos aut caprarum agnos alas, constat ferme in iis lanam duriorem, in illis teneriorem gigni.

469. *Quibus et quot hominibus indita fuere nomina ante quam in hunc mundum nascerentur? Sex... Ismaeli,... Isaaco,... Josiae,... Cyro,... Joh. Baptistae. Ipsi Christo,... qui sit benedictus in secula.*

480. *Juvenes coelibes sunt similes piscium, qui alludunt circa nassam et gestiunt inire; contra, qui jam inclusi, exire.*

513. *Qui fit, ut non raro doctis viris... paulo acerbiores obtingant uxores? Non dubium est, connubia fato obtingere, fato igitur, id est, divina voluntate doctis viris plerumque obtingunt... paulo acerbiores conjuges, idque propter sequentes causas. (1) Ut docti viri, concionatores et alii qui publice aliorum peccata arguunt, ipsi domi habeant concionatrices, quae ip-sis delicata et infirmitates invitae exprobrent. (2) Ut domestica cruce exercitatis, publicas molestias... patientius ferre, domi addiscant. (3) Sunt etiam multi docti non sine culpa, cum plerique ducant elegantes, quae solent esse acerbiores: *Fastus inest pulchris, sequiturque superbia formam.* Vide Prov. Foris Helena, intus Hecuba.*

513–514. *Habentne ista tua assertio aliquam exceptionem? Nazianzenus ait: Matrem suam fuisse suo patri non solum adjuricem in pietate, sed etiam doctricem et gubernatoricem Plinius... literis... causam, cur tantopere uxorem amet, aperit, in hanc sententiam: ...meos libellos habet, lectitat, ediscit etiam etc.*

515. *Quasnam sponsas adamare... debent studiosi adolescenter? Doceat id nos Greg. Nazianzenus. Is cum philosophiae studiis Athenis floreret, vidit per soporem legenti sibi duas de-*

meg-szégyelvén magát et-akart fordulni; de azt mondották: Légy jó kedvel, a' mi nevünk *Sapientia* és *Castitas* Böltesség, Szüzesség; nálad esméretségben vagyunk.

155. *Mitsoda Feleséget kell venni?* Mondják, hogy ha szegényt vész, nagy tereh; ha gazdagot, Aszszonyod leszen 's minden Ember Atyádfia. Én pedig azt mondom: ha gazdag leszen, szegénységedben; ha szegény, házi dól-gaid folytatásában jó segítségéd leszen...

165. *Mit ér az okos Férjfi?* Igen sokat. *Themistokles* kérdtven: kinek szereti inkább adni a' Leányát, szegény okosnak-é vagy gazdag bolondnak? azt felelte: *Inkább szeretem az Embert pénz-nélkül, mint a' pénzt Embert-nélkül.*

166. *Mikor parantsolt egy kis gyermek Görög-Országnak?* Kléofantus *Themistokles*' fia a' mit akart az Anynyától *Arkhippától* meg-nyerte; *Arkhippa* *Themistoklestől* az ő Férjétő; *Themistokles* akarattját tselekedte *Athénás*; *Athénásnak* Görög-Ország: és így a' mit *Kleofantus* akart Görög-Országban, az ment véghez.

181. *Mitsoda az Embernek legnehezebb munkája?* Hogy magát meg-esmérje; az Ember magának feneketlen mélység, a' mellyet soha ki-nem tanul. Mert mint a' szem mást néz, de magát nem látja, úgy az elme-is egyebet meg-tanul, de magát nem tudja: a nagy Hegyeket, Völgyeket az Emberek visgállyák, tsudállyák, de magokat nem visgállyák, nem-is tsudállyák...

182. *Honnan vagyon az Ember kevélyisége?* A' maga nem tudásából; mert ha meg gondolná *mitsoda*. szemét és ganéj között fogontatott, mezitelen született, nyomoruságok között él, 's mindenkor az halál horgára vagyon függesztette, nem kevélykednék. Nagy nyavallya a' kevély Ember.

coras satis dextra leuaque feminas condesisse. Quas ille castitatis instinctu, oculo torviore aspiciens, quaenam essent, et quid sibi vellent parcunctatur. At illae... ajunt: Ne moleste accipias juvenis, notae tibi satis et familiares sumus. Altera ex nobis Sapientia, altera Castitas dicitur...

519. *Divesne an inops uxor ducenda? Si duxeris divitem, pro affinibus tibi multos comparabis dominos, imo ipsa se tibi dominam imponet. Si duxeris inopem, onus tibi impones.* Fateor fieri id posse: sed tum mutata sententia sic dicam: *Si divitem duxeris, habebis subsidium paupertatis tuae, si pauperulam, habebis auxilium domesticorum tuorum.*

516. *Quali genero collocanda est filia?* *Themistoclem* quidam unicain filiam habens, an eam pauperi, sed ornato; aut locupleti, parum probato, collocaret? rogavit. Respondit: *Malo virum absque pecunia, quam pecuniam viro indigentem.*

531. *Quicquid puer hic vult* (*Cleophantus* is erat) *Graeci* volunt. Nam quod hic vult, mater *Archippa*: quod vero mater, idem *Themistocles*: porro quod *Themistocles*, id *Athenienses*: quod *Athenienses*, hoc *Graeci* omnes.

368. *Quodnam omnium difficillimum?* *Seipsum* nosse. *Homo* abyssus sibi est, quem perscrutari nequeas unquam. Non enim solus oculus alias intuens, seipse non cernit; sed etiam mens nostra acute aliena errata videns, ad se et suorum cognitionem tarda est. *Augustinus* ait: *Eunt homines mirari alta montium... et relinquunt seipsum, nec mirantur.*

369. *Unde vero ista hominis superbia provenit?... ex sui ignorance...* Etenim si se inter stercus et urinam conceptum fuisse reminisceretur, si se nudum in lucem prodidisse animadvertet, si se cum miseris et laboribus vitam ducere perpenderet, si tandem se mortis vinculis astrictum pensaret, non utique superbiret. *Magna est miseria superbus homo...*

209. *Kik hazudhatnak bátran?* (1.) A' Vének, mert a' tudatlan Ifjaktól nem tartanak. (2.) A' Hatalmasok, mert nem félnek, hogy a' gyengébbek szembe fogják. (3.) A' kik messze földről jönnek; mert a' míg más oda mégyen hogy meg-tudakozza, addig igaznak állatja. Így hazudott régen *Antifánes*, a' ki azt mondotta, hogy némelly Északi Tartományban Téiben olyan hideg vagy, hogy a' szó meg-fagy a' levegő égben, míg osztán Nyárban ki-enged, addig lehet hallani 's érteni zengését.

211. *Kik nyomorgatják a' Fejedelmeket?* (1.) A' *Hizelkedők*, a' kik a' magok színeskedésekkel meg-vakítják, hogy igazat ne lássanak. (2.) A' *Tsálárd-áru-lók*, a' kik a' leg-hűségesebb Embereiket szokták kedvetlenségeikben ejteni, 's útálatosokká tenni a' Fejedelmek előtt... (3.) Az *Usorások*, a' kik meg-árendálnak minden révet, vámot, 's el-szijják az Ország javát. Ezek azok az *Hárpiák*, a' kikről költik a' *Poéták*, hogy a' vak *Finéus* asztalán ülnek, mindeneket ott el-ragadoznak, 's egybe motskolnak.

212. *Kire nem kell a' jó téteményt költeni?* *Diogenes Plautussal* így okoskodott, hogy nem kell költeni jóvaidat (1.) a' *Vénekre*, mert azok előbb mint sem meg-szolgálhatnák meg-halnak. (2.) a' *Gyermekekre*, mert azok a' jótéteményről meg-nem emlékeznek. (3.) a' *Nyomorúltakra*, mert a' mit nékik adsz nem tsak az vész-el, hanem azoknak-is élések terjed a' nyomoruságra. *Benefacta male locata, malefacta arbitror...*

214. *Kik azok az Emberek, a' kik tsak Innep napon pöknek a' földre?* Az ásó, kapáló, tséplő, munkás Emberek egyéb napon a' markokba pöknek; de Innep napokon a' földre.

302. *Ki a' boldogtalan Ember?* (1.) A' ki mit tud másnak nem taníthatja.

460. *Quod hominum genus impune...mentitur?* 1.. *Potentes plerique*; quia non est, qui mentientes arguere vanitatis et mendacii ausit. 2. *Senes*: Non enim est ex junioribus, qui eo-facile possit refellere, cum nesciat, an res ita se habet... 3. *Qui longinquas regiones peragrarunt...* quoniam potius quam es proficiscamur, credimus ea quae referunt Vera esse... Tale fuit quod nunc dicam. Antiphanem... per jocum dicere solitum ferunt: In quadam Scytharum regione tantam esse frigoris hybérni saevitiam, ut vel ipsa verba ore prolata, in medio aere congelascant, nec prius, quam aestatis calore dissolvantur audiri et intelligi posse.

464. *Quotuplex genus hominum est a quibus Principes misere vexant?* 1. *Sunt adulatores* qui blandiendo et mntiendo illorum animos... quasi excoecant. 2. *Delatores...* quorum tanta est improbitas, ut fidelissimos quosque... illis invisos reddant. 3. *Sunt foeneratoros*, qui... vectigalia et portoria illorum tenent oppignerata. O tres harpyas foedissimas, quas poetae fingunt insidere mensae Phinei oculis capti, et coinquinare omnia.

470. *In quos non sunt conferenda beneficia?* Ex *Diogenis* et aliorum sententia beneficium nec in senes, nec in pueros, nec in pauperes conferendum est: 1. *In senes*: quia intermoriuntur ante quam gratiam referre possunt. 2. *In pueors*: quia non inemerunt beneficii in se collati. 3. *In pauperes*: quia illis prorogatur vita ad miseriam. *Plautus* ait: ...Huc referunt quidam praeclarum carmen *Ennii...*: *Benefacta male locata, malefacta arbitror.*

475. *Quinam homines non nisi diebus festis in terram expuere solent?* *Quidam* cum se operarii et fossoris filium significare vellet, patrem suum id factitare solitum dixit, ut non nisi diebus festis in terram expueret. Caeteris enim diebus prae opere in manus expuebat.

459. *Quinam extreme infelices sunt? Qui scit et non docet: qui docet et*

(2.) A' ki a' mit tanit maga nem tselekszi. (3.) A' ki a' mit nem tud mástól meg-nem kérdi.

325. *Mi az embernek igen szükséges?* A' jó Barát: a' kit keresni kell nem a' pohárban, hanem a' tisztességes foglalatosságban: a' pohárral szerzett barátság pohárral ismét fel-bomlik. Nagy gazdagság a' jó Barát: *Ubi amici, ibi opes*. Ma ugyan úgy mondják: *Ubi opes, ibi amici*, a' hol gazdagság vagyon, ott vagynak a' Barátok; de azok csak affélék, a' kikről szokták mondani: *Vulgus amicitias utilitate probat*. Az az: A' kösség te veled csak úgy barátkozik, Hogy ha a' te kezéd néki adakozik.

328. *Mitsoda barátot kell keresned?* A' kinek akarátja, szokása, természeté egyezék a' tiédde.

334. *Mi e' Világon leg-nehezebb?* Ki az Onot, ki az Aranyat, ki a' Fővenyt mondja; de legnehezebb a' mi a' Lelkeket-is az Égből a' Pokol' fenekére le-nyomta, a' Bün.

335. *Mi leg-könnyebb?* Az Igazság terhe, a' KRISTUS igája.

477. *Mitsoda téjjel neveltetik a' Tudomány?* *Honos alit artes*. A tisztesség, betsület neveli a' Mesterségeket és Tisztességes Tudományokat. Nagy Sándor Aristotelest, *Stzipio Polibiust*... nagy betsületben tartotta: *Sint Moecenates, non deerunt Flacce Marones. Virgiliumque tibi vel tua rura dabunt*. Ha jó Pátronusok lesznek, tudós Embereket tésznek.

480. *Mire betsülte Sigmond Tsászár a' tudományt?* Igen sokra; a' ki azt állatta hogy nemes embert egy nap ezeret-is tehet; de tudós embert ezer esztendeig sem egyet.

486. *Meddig kell Embernek tanulni?* A' míg a' tudatlanság homályát a Tudomány világával el-tízheti. *Káto Vén* korában tanulta meg az Irást, nem tartotta gyalázatos dolognak azt tanulni, a' mit ditsőséges dolog volt tudni. *Hieronimus Vén* korában ta-

non facit: qui nescit et non interrogat.

601. *Pocula amicitiam faciunt, sic poeula solvunt.*

605. *Ubi amici, ibi opes, cujus sensus est: potiores esse amicos, quam pecuniam...* (606) *Verum si recipias hujus seculi mores, adagium invertendum erit, Ubi opes, ibi amici.* Namque... *Vulgus amicitias utilitate probat.*

607. *Nihil amabilius est, quam morum similitudo bonorum.*

566. *Quid est omnium gravissimum?* *Alii putant plumbum, alii aurum: quin et Salomon ait: βαρύ λιθος χαί θυσβάσταχτος ἄμμος* Sed... multo gravius,... quod igneus illos spiritus e coeli summo vertice depressit in ima tartara.

567. *Quodnam onus omnium gratissimum sit ac lenissimum?* Respondebo: *Id esse, Christi onus.*

894. *Quanam potissimum res alit et fovet bonos artes?*... *Honos alit artes...* ecce tibi *Alexand. Magnum, ...cujus erga Aristotelem quam larga fuit munificentia? Scipio...* *Polybium ...domi militiaeque seum habuit.*

895. *Sint Moecenates, non deerunt, Flacce Marones, Virgiliumque tibi vel tua rura dabunt.*

885. *Habeo certe hujus meae assertionis arbitrum et approbatorem, Sigismundrun Imp. de quo hanc accipe historiam...* 886. *Stulte, ait Imperator, qui Uteris militiam praefers. Nam ego equites mille uno die fecerim, Doctorem unum mille annis non fecerim.*

925. *Quamdiu descendum est? Quamdiu nos ignorare deprehendimus...* *Cato ille...* *Latinas literas prope senex... edidicit, nec credidit seni turpe discere, quod esse pulcrum homini scire. Capnio Abdiam Judaeum studiose audit, datque θισαχτρον*

nulta-meg a' 'Sidó nyelvet, még pedig étszaka titkon jártatott magához egy 'Sidó Mestert. *Kapnió*-is minden órára egy Aranyat fizetett *Abdiás* 'Sidónak, a' ki ötöt tanította azon nyelvre.

487. *Mi az a' mi igen nehéz 's még sem terheli azt, a' ki hordozza?* Az a' Tudomány és az jó Mesterség; a' melly terhére nintsen annak a' kinél vagyón...

488. *Mi az oka, hogy a' kik keveset tudnak azok sokat szólnak?* Az üres hordó könnyen kong, de nem a' teli: a' tele buza-fő le-horgad, de az üres egyenesen áll, hogy minden lássa...

524. *Hol változtatták-meg az fene állatok az ő természeteket?* A Nőé Bárkájában... Az KRISTUS ország-lása alatt a' Farkas és Oroszlán szelid Báránnyá válik.

526. *Mitsoda állat az a' melly soha meg-nem szelidül, noha mindenkor az Emberekkel lakik?* A' légy mindenkor fél az Emberektől 's fut előttök;... a' fetske az Házak körül szaporit, de nem köszöni-meg a' grátziát a' gazdának, mint a' gólya...

536. *Mit tanulhatsz a' Ketskétől?* Nagy okosságot. *Mutziánus* látta mikor egy igen hosszú keskeny pallón egybe találkozott két Ketske, az honnan egyik-is meg-nem fordulhatott veszedelem nélkül; az egyik azért lefekszik 's a' másik által mégyen najta, s úgy szabadulnak-meg. Ezek nem olvasták a Tzitzeró Könyveit, *De Officiis*, még-is azt tselekedték: néked-is néha el-kell engedned Jussodból, hogy lehessen menekedned több bajodból. *Ut habeas quietum tempus, perde aliquid.*

576. *Mitsoda vizre vólna nagy szükség az Embereknek?* Az Sélemnus folyó vizére Görög-Országban, a' mellyről azt írja *Pausániás*: hogy ha valaki benne meg-feredett, elméjéből

pro singulis horis singulos aureos... Hieronymus senex Hebraicas literas addidicit, solitus Judaeum quendam noctu adire.

892. *Quidnam valde magnum est, et tamen hominem minime gravate?* Artes et scientiae grandes et magnae sunt, et tamen portatu leves...

892. *Qui fit, ut qui minimum sciunt, ferme plurimum loqui soleant?* Pulsa dolia vacua et inania, illico magnum sonum edunt, contra plena, exiguum. Agricolae spicas libentius vident, quae inclinatae versus terram vergunt, cassae et inanes sunt, quae ob levitatem sursum tolluntur.

265. *Quibus in locis etiam atrocissima animalia feritatem deposuerunt?* In arca Noae... Longe est sublimius et divinius, quod de regno Christi praedictum fuit, nimirum immutatum iri, lupos, ursos, leones in animantia mansueta et pacifica.

280. *Quaenam animalia quantumvis domestica, quae nunquam humano convictu mansuescunt...?* Musca et hirundo. Ista semper pavitat, ne quid mali patiatur... Ciconia... non mediocrem contubernii gratiam refert... Contra hirundo, postea quam sub nostro tecto suos educavit pullos, abit, nulla relata gratia communicati hospitii.

273. *Da solertiae aliquod exemplum... in capris.* Eam Mutianus... visam sibi prodidit in ponte praetenui, duabus obviis e diverso cum circumactum angustiae non caperent, nec reciprocationem longitudo...; alteram decubuisse, atque ita alteram proculcatae supergressam, etiamsi libros de amicitia non legissent. Sic nos concedamus de nostro jure, ut careamus lite. Augustin. narrat apud Poenos fuisse Proverb. *Ut habeas quietum tempus, perde aliquid.*

322. Creditum fuit, Selemnum amnem eam vim habere, ut qui viri, quaeve foeminae se in eo abluisent, amorum suorum continuo obliviscerentur (Pausan. l. 7.)

ki-vesztette a' máshoz való testi kíván-ságot, szeretetet.

577. *Mikor szomjuhozott a' Kút-Föld?* Mikor a' KRISTUS, ki minden kegyelemnek Kút-Feje... azt mondotta a' Samaritana Asszonyoknak: *Adj in-nom nékem. Fontos salientis aquae sitiens modicam petit undam.*

578. *A' Viz-é magossabb vagy a' Föld?* A' viz egészen körül vészi a' föld' kerekességét, úgy-hogy a' föld vi-zen láttassék fundáltatottnak lenni; de affelől el-nem borítja...

579. *Mitsuda város vagyon a' vizen fundálva?... Vénétzia;* a' melly az Ádriai Tenger' széliben olly bölcsen vagyon építettve, hogy soha még el-lenség meg nem vette: nevezik *Régina maris* tenger Királynéjának, gyönyörűség Paraditsomának.

583. *Mitsoda lány rontja-meg az erőst?* A' melly kö-sziklán a' Hangyák sokat járnak, meg-vásalják: de lány a' viz, kemény a' kö, még-is a' követ el-koptatja a' viz: *Quid magis est durum saxo, quid mollius unda? Dura tarnen molli saxa cavantur aqua.* Hi-jában panaszolsz szived keménységé-re: mert ha gyakorta tsepegtetnéd az ISTEN Beszéde' vizének tsepejt arra, meg-lágyitaná a' gyümölszözésre.

584. *Hol leg-drágább a' Viz?* A' kortsomán, az holott egy árrón adják a' Bórral, belé-elegytvén a' Bórbá a' vizet. A' KRISTUS a' vizet változ-tatta Bórrá, ő pedig a' Bort vízzé...

585. *Mitsoda Viz neveli a' Tüzet?* A' Tenger vize, sós és 'siros termé-szete miatt.

586. *Mitsoda Viz mégyen fel-felé?* Az ISTEN-félő Embereknek köny-hullatások, a' mellyeket Isten a' maga tömlőjébe szed Isten eleibe mennek, és az igaz özvegyeknek sirások.

589. *Mitsoda kö leg-erősebb?* Az Adamás-Kő; a' mellyet pörölyvel el-rontani nem lehet; de ha meleg Ketske-vérrel meg-hintik, az elkrontja. Ennél pedig erősebb' a' bűnben meg-átalkodott sziv; a' mellyet csak egye-dül a' Bárány KRISTUSnak Vére lá-gyíthat-meg.

315. *Ubinam ipsum fontem sitivise, mihi commonstrabis?* Id mihi non erit difficile, recognoscenti Evangelicam historiam (Johan. 4.), ubi *Fons salientis aquae sitiens modicam petit aquam.*

316. *Aquane an terra altior est?* Aqua certe orbem terrarum ita undi-que ambit,... ut videatur fundiata su-per aquas... cum mare altius sit terra, nihilominus non operit terram.

317. *Quaenam urbs in aquis fun-data... aquis pro muro munitur?* Urbs Veneta in sinu maris Adriatici... neque unquam... in externi hos-tie potestatem venit. ...regina maris, paradisus deliciarum a monnullis ap-pellata.

319. *Quaenam tenuissima ac levis-sima saxum etiam durissimum exhaurit?* Aqua... saxum excavat... *Quid magis est durum saxo, quid mollius unda? Dura tamen molli saxa cavantur aqua.* Venit in mentem Plinii, qui tradit, inveniri silices formicarum pedibus attritos...

Ejus autem cor, qui frequenter et sedulo verbum Dei audit, tandem emollit, ut ejus suavitatem et fructum plane percipiat.

327. *Ubi carissime venditur aqua?* In oenopolio, ubi a cauponibus... vino permiscetur, et tantidem quanti vinum vaenit... ii sunt qui faciunt de vino aquam, cum Dominus Jesus contra aquam in vinum verterit.

329. *Quae aquae non exstinguunt incendium?* Marinae, idque propter salsedinem, quae igni quasi vires subministrat.

330. *Quae aqua e terra in coleum ascendit?* Lacrymae piorum, *quas in suum utrem colligit Dominus, inprimis viduarum...*

208. *Quinam lapis... ferri ignisque contemptor est?* Adamas; qui ne ferro quidem cedit...; solo autem hircorum sanguine calido dissolvitur... Nullus autem adamas corde saxeo peccatorum durior. Hoc igitur cor ferream... emollit sanguis Christi, sanguis illius agni candidi.

590. *Mitsoda Kő drágább? A' Malom-kő, a' melly által az élet táplál-tatik. Kedvetlen a' Malom zörgés de hasznos: Devitat quicumque molam, fugit ille farinam.*

603. *Mitsoda tsudálatos Vizek vagynak? Igen tsudálatos a' Nitus-vize, melly Egyiptom földét meg-öntözi 's termékennyé tész; Indiában az Indus-vize, a' melly nem tsak meg-öntözi, hanem bé-is veti...*

606. *Mellyek a' Halál Követei? A' Vénség, Nyavalyák, történetek. Egy Ember frigyét tett vólt az Halállal, hogy az Halál addig utánna nem mégyen, mig Követei által meg-nem izeni. Ebben bizván, vigon töltötte ide-jét minden testi gyönyörűségben, utól-só végéről nem. gondolkodott, 's azon-ban eleibe áll az Halál, hogy elvigye. Panaszol az Ember, hogy nem állott fogadásának. Követeit előre nem küldötte? Igen-is, a' mit ígért a' Halál, bé-töltötte, ugy felelt: Mert mikor az előtt hat Esztendővel hideg-lelésbe vólt, azután fő-fájásba, oldal-nyila-lásba ...ezek mind az ő Követei vóltan-ak...*

615. *Mitsoda Nyavalyát nem-lehet el-titkolni? Az Hurutot, a' Szeretetet. Mert mint a' tűz vagy füst, vagy melege, vagy fényessége által, magát ki-jelenti. Ugy ezek-is jelt adnak je-len létek iránt.*

621. *Mitsoda vagyon több az embe-rek között? Orvos. Az 'Emberek mind orvosok akarnak lenni; mindnyájan akarják gyógyítani a' mások erőtelenségeiket; de a magáét senki sem.*

622. *Mitsoda mesterségnek hisznek könnyen az Emberek? Az Orvosi mes-terségnek... holott a' hazugság egy helyt nem lehet károsabb mint itt...*

624. *Mikor vagyon rosszul dolga az Orvos Doctomak? Mikor másnak jól vagyon dolga.*

625. *Hány ábrázatja vagyon a' Medikusnak? Azt mondják, három:*

206. *Qui lapis preciosissimum? Molaris, cum eo ad vitae humanae usum carere neutiquam possimus. Ego molarum stridoribus vehementer offendor. Atqui sine molis non licet vivere. Devitat quicumque molam, fugit ille farinam.*

332. *Nilus in Aegypto... (333) agros Aegypti foecundat... Indus fluvius... non aqua solum irrigat, sed et magnam secum vim seminum, frumenti, similiumque dicitur deportare, atque ita agros conserere.*

1188. *Nuntii mortis quot sunt? Hu-go hos tres recenset: Casum, infirmitatem, senectutem... Quidam cum morte paciscebatur, ne se improvisum opprimeret, sed mitteret prius, qui marieret quique indicaret ipsam appropinquare. ...his pollicitationibus fretus, idem elatus, animo securo vitam egit, cumque minime metueret, ecce mors ipsum ablatum adest. ...miser ille ...queritur graviter, se praeter datam fidem ...abrupti ...neminem enim adfuisse, qui ipsius adventum praenuntiarit. At contra mors, plurimos ad ipsum ablegatos demonstrat. Nonne et annis ab hinc sex febris laborasti,... saepe cum tussi capitisque doloribus es conflictatus?*

1108. *Quinam morbi celari non possunt? Pervulgata vox est, qua negamus, amorem tussimque celari posse, quod hujusmodi sint morbi,... ut invitis nobis sese prodant. Quis enim celaverit ignem, Limine qui semper proditur ipse suo?*

1092. *Quaenam ars seu facultas est, cujus plurimi sunt professores? Medicina (Következik az ismert anekdotának egyik változata.) 1903 Quidam ex patribus: In mundo omnes volunt esse medici, omnes volunt aliorum infirmitate curare, nemo suas.*

1091. *Quaenam illa ars est, cui omnium facillime creditur?... Medicina..., cum sit periculum in nullo mendacio majus.*

1101. *Quando medici omnium pessime habent? Cum reliqui omnium optime.*

1097. *Medicus quot habet facies? Tres medicus facies habet: unam*

mikor az Beteghez mégyen, mint ha Angyallépnék-bé az ajtaján; mikor meggyógyítja, úgy betsülli, mint az ISTENT; de mikor osztán el-mégyen jutalmat kívánván, úgy nézik, mint az Ördögöt. Azért *Medicus trifrons*, három képe nagyon az Orvosnak. Ez okon helyes az ő Régulájok: *Accipe, dum dolet*. Mikoron fáj a' betegnek, viseld gondját erszényednek: *Est medicinalis Medieorum regula talis: Ut dicant, da, da, cum clamet languidus ah! ah!* Ez az Médikusok' Regulája: mikor kiált Beteg szája, akkor mar-kát Arany szállja.

626. *Mi kívánatik az új Médikusnak?* Uj temetőkert. Köz-beszéd az: *Nem tudós Orvos Doctor az, a' ki elsőben harmintzat meg-nem öl.* Még pedig, a' mi nagyobb, nem-is tsak büntetetlen, hanem fizetésért... Böldegok azért a' Médikusok, mert a' kiket meg-gyogyitanak, azok mindenek előtt forognak s őket ditsérik; a' kik körül pedig Mesterségek hibázik, azok a' föld-alá takaríttatnak, hogy meg-ne esmértessenek...

Nem folytatom tovább az összehasonlítást, Aki nem restelli a fárad-ságot, *HEIDFELD* terjedelmes gyűjteményéből bizonyára még jócskán megszerezheti a fenn közölt párhuzamos helyeket.

A fenti összehasonlításból látszik, hogy *BOD PÉTER* anyagának összeválogatását olvasóközönségének érdeklődési köréhez szabja. Előadása nem egyszerű fordítás: legtöbbször rövidebben, de ahol szükségét látja, bővebben adja elő mondanivalóit az eredetnél. A példákhoz fűződő tanulságot sem mindig veszi át *HEIDFELD*-től. Gyakran maga vonja le a tanulságot a példákból. Ahol alkalom nyílik rá, a magyar életből és történelemből is merit. Így a 110. kérdésben, ahol a legerősebb emberekről van szó, Toldit is főlemlíti: „Ehez hasonló volt *Toldi Miklós* Magyar-Országban, a' ki az erős Vad-Bikát farkánál fogva oda vonta, a' hová akarta”. A 477. kérdésben a nagy mecénások közt Mátyást hozza elő: „Mátyás király sok tudós embereket nagy betsületben tartott.” Anekdótái közt vannak olyanok is, melyek magyar származásra vallanak. Ilyen pl. a ravasz prókátor anekdotája, ki vonakodik hamis ügyet föl vállalni, de végre mikor nagy summa arany pénzzel kínálják, melyekre Szent László fegyveres képe volt verve, így kiált föl: „*Ennyi fegyveresnek ki állhatna ellene, raboddá tettél!*” (129. l.). Az imádságról szólva elrettentő például említi fel az egyszeri embert, aki így könyörgött: „*Mi Atyánk, ki Szólga, viselj gondot a' lóra. Szenteltessék meg a' te neved.* Hát mit főznek ebédre? *Jöjjön el a' te Országod.* El ne cseréld a' kártyát stb”. (6. l.) Előadását gyakran fűszerezi magyar közmondásokkal: *A' nyomtató ökörnek ne kösd*

quando rogatur, Angelicam: mox est, cum juvat, ipse Deus. Ast ubi curato poscit sua munera morbo, Horridus apparet terribilisque Satan. Ergo, Accipe dum dolet, ut medieorum filii in ore est... Est medicinalis medicorum regula talis, Ut dicunt da, da, cum clamet languidus ah! ah!

1099. *Hinc illud pervalgatum: Novo medico, novo opus esse sepulcreto. Et, nullum medicum esse peritum, nisi triginta homines ad orcum demiserit. Et cum illud faciunt, insuper mercedem exigunt. Niocles ejusmodi medicos felices affirmabat.*

1100. *Quoniam successus eorum solintueretur, errores autem eorum telus operiret.*

fel a' száját (15. l.) *a' vas-szeg magát ki-mutatja a' 'sákból* (32. l.) *Nem oda vág, a' hová néz* (62. l.) *Mond-ki az igazat, 's bé-török a' fejed* (72. l.) *Jobb ma egy Veréb, mint hólnap egy tuzok* (114. l.) *Zavaros vízben fogják az hallat* (126. l.) *A' kinek ideje vagyon, élete vagyon* (155. l.) *Nin-tsen Rósa tövis nélkül* (169. l.) stb. Némely közmondást találósmese formában közöl: *Mi kövériti-meg a' Szántó-földet?* A' Gazdának nyoma. (127. l.) *Gyertya Világnál mit nem jó választani?* Posztót és Feleséget, mindenikben megtsalakozhatol. (41. l.) (Szatmárme gyében ilyen formában ismerik: *Lámpavilágnál szépet, harmaton jó füvet nem kell nézni.*) *Kiről mondják: egyszer pirul, sokszor sárgul?* A' ki kölcsönt kér (125. l.)

Külön figyelmet érdemelnie a *Szent Hilarius* nyelve: ez a fordultatos, népies szólásokban gazdag stílus. Régi magyar nyelvünkben PÁZMÁNY nyelvét kivéve ritkaság a szójáték. BOD PÉTER a szójátékot is kedvel: sok asszony férjének nem „fél-segítője”, hanem „félszegítője” (37. l.) „az Dynásták-is Dánisták” (106. l.) Népi eredetű szójáték: *Melyik Vallás nehezebb?* A' kár-vallás (8. l.) Számos ritka vagy másutt nem található tájszót is használ: „A' szív forrás; a' nyelv *tsorgó*, a' mi benne vagyon, azon *ki-tsoronkál* a' piatzra (27.) Az ededelnek... a' *sonkolyossa* mégyen ki a' veríték által (30.) ...meglátta benne *el-vájult, agastán*, halálszin, rántzos ábrázatját (52. l.) A' Kakas ha meg-gyözi társát, mindjárt *ki-kikirli* győzedelmet (68.) ... titkon a' Juhokat meg-ölögette 's *ellegette* (= eszegette 75. l.) A' Lélek test nélkül nem *egertsél* a' földi dolgokon (95. l.)... az *őszi harmattól* (= dér) meg-süttetett lengedező falevél (99. l.)... a' költött dolgoknak homályában *baglyoskodtanak* (111. l.)... A' Bika *ökleldezett*, az Egér nevette (152. l.) A' ki... rendes hivatalját nem követi, azt el-borítja a' *paisos* szegénység (154. l.)

Feladatomon túl vinne e kérdés további vizsgálata. Valószínű, hogy a *Szent Hilariusnak* nem egyedüli forrása HEIDFELD műve. Meríthetett imitt-amott más szerzőtől is. De kútforrásai közt mindenesetre szerepel a magyar szájhagyomány is.